PÁSKÁNDI GÉZA

Áron ága kivirágzik

A RACIONALISTA, PRAGMATIKUS ÉS UTILITARISTA ÍRÓ

II.

3.

Ami Mikesnek Rodostó, Márvány-tenger — távolság, elzártság, kirekesztettség és befogadás, végül is révedési távlat, distancia — az lesz Tamási *Ábelének* a rengeteg erdő vagy Amerika. Tamási — legalábbis eleinte — még Pesten is egy kicsit „Rodostóban" él, persze ő inkább hazautazhat a maga Zágonába, Farkaslakára nem is egyszer. Tamási trilógiája jóllehet — úgymond — „népi", de valójában egy — biográfiával is tűzdelt — *fejlődéstörténeti regény* körvonalait adja. A gyermek rengeteg *„erdőben"* él, vadonban, a természet neveli, mint az ősembert, ki az emberiség „gyermekkorát" is jelképezi. A magára utalt *ösztönvilág őserdeje* ez, s utána következő nagyobb kör: az *„ország"*, ahol az érettebb még többet megismer. És végül a harmadik, legtágabb kör, a tengerentúli föld: Amerika. A *világ.* Út a kis erdőtől a hatalmasig: a szülőhelytől a kontinensekig. *Vándorlás a megismerés:* ez a két szó vonzza a *racionalista* (sic!) írót. *Bölcső és Bagoly.* E cím két szava: ösztön és tudás. Szülőföld, szűkebb pátria és nagyvilág. A Nyelv is bölcső... az *én* szülőhelye. A homályos benyomások törzsközösségétől a Fogalmak impériumáig nagy az *Út.* Szó sincs tehát valami „borzas" őstehetségről, hanem egy tudatosan építkező nagy profilról, aki éppúgy hivatásosa a stílusjátéknak, mint a rációnak, csak éppen *több esélyt ad a sejtelemnek, mint a „kifogalmazásnak". Esélyt nyújt a csodának ott, ahol az ésszerű tett már nem segít.* Miféle irracionalitás? Ez kedvenc szava volt az esztétikum egykori fő ideológusainak. E vád egyszerre bambaság és orv haszonlesés. Éppen az *irreális és irracionális, aki nem számol az egyelőre vagy tán mindig is megmagyarázhatatlan dolgok hatalmával, melyek életünkbe avatkoznak, míg az igazi realista, aki ezeket kellő súllyal, eredeti nagyságukban körvonalazza nekünk.* Mint ahogy egykor írtam: végül is egy *absztrakt* író sokkalta „demokratikusabb", mint egy *naturalista,* hiszen előbbi esélyt kínál az olvasónak, hogy a képzeletét mozgósítsa, míg a naturalista a *részletezés,* az aprólékosság terrorjával sújtja! A fáktól nem látja az erdőt, a körvonal egészét. Meghal a képzelet ott, ha nem tud szökni, ahol a részletek ragacsos, „vendégmarasztaló" hatalma él.

Ha nem így volna, meg se érthetnénk, mi köze a „természeti ember" írójának ahhoz, hogy „ne éljen külön a szellem és a test", vagyis: miért feszeget filozófiai dualizmussal kapcsolatos kérdéseket. Ki ne tudná: mese és filozófia nemhogy ellentmondanának, de egyenesen tételezik egymást. S erre nem csak a tanítómesék, fabulák világa int, de bármely tündérmese is a folklórokból. A nagyfokú stilizáció azt kéri, hogy másfelől a történet nagyon fordulatos, „merő" legyen, paradoxonos. Egyensúly problémája ez. A mese természetfölötti lényei *ab ovo* vonzzák, hogy az örökkévalóság kérdései mindig napirenden legyenek. Kissé merően fogalmazva: kellemetlenül meglepő, ha egy *szaktudományos* dolgozat filozofikus, de egészen természetes, ha egy *mese* az. Így hát az

ösztönvilág és a racionális működés divatos kettéválasztása rossz trükk csupán. Olyan ez, mintha a matézis kutatásából száműzni akarnánk az *intuíciót*. Akkor nem beszélhetnének számtani „sejtésekről".

A *racionalizmus dogmatikusai,* akiknek hatása ma is hosszan tart még — olyan diktatórikus világot teremtettek, amely úgyszólván csupa meghatározottságból áll. Ahogy *James* amerikai filozófus feszegeti: bárcsak meg tudnánk az anyaggal magyarázni, hogy az a mázsás hústömeg, akit Luthernak hívtak, miként lehetett lángelme és hatalmas lélek.

Ezzel szemben az ökonomikus — gazdaságtani és egyben materialista — indíttatású filozofálás megteremti az elmélet pártos *vasfegyelmét.* E rendszerben, gondolati „rezsimben" minden szigorúan, sőt, iskolás-ijesztően ok- és okozatszerű, egymás utáni, minden a primér anyagnak abszolut módon alávetett, et cetera, et cetera.

Tamási világának egyik fele csoda, úgy is mondhatnám: a jobbik fele. Ez már a szóhasználat gyakoriságából is kiderül... Ördög, angyal, feltámadás, csillag, tündöklés, *virágzás*... mintha csak minden Áron ága, botja volna. Valami „legényfa", ami kizöldül bárhol... újra...

A bibliai vagy az egyházi szentek nevei a szűkebb pátria nyelvi *anyajegyeiként* is szerepelnek: Ábel, Jeromos, Dániel, Paskál, Gellért, Antal, Ádám, Ambrus, Márton, Bence, Dénes, Magdolna, Eszter, Lukács, Máté, Ágnes, Gáspár, Mihály, Gábor, Gyula, Péter, Lázár, Kristóf, Sámuel (Samu), János, Zsuzsánna, Tóbiás, Menyhárt, Boldizsár, Thimoteus, Kelemen, Borbála, Balázs, György, Gergely, József (Józsep), Éva, Izsák, Ferenc és a többi. Jobbára újra felbukkanó nevek, hol regényben, hol novellában vagy a színművekben.

Nyilván tudjuk, hogy nálunk a bibliai — ószövetségi — neveknek két nagy korszaka volt. Az első: az Árpád-ház alapjainál, a kereszténység felvételének idején, Krisztus után ezer táján (lásd: Sámuel, Salamon királyok), amikor mindez az európaiság, a kereszténység (itt: egy és ugyanaz) demonstrációja is lehetett. A második: amikor immár az *anyanyelvű* Szentírás kora jött el, a reformáció és ellenreformáció századaiban. Ekkor a főurak és fejedelmek kaptak bibliai neveket: Ábrahám, Dávid stb. Ez Erdélyre volt jellemző. Nyilván az erdélyi nép tőlük vette át a szokást, elannyira, hogy e hatás még az erdélyi nem magyarok körébe is átszivárog (például a román Avram — Abrahám). Persze az újszövetségi nevek, illetve az egyházi szentek nevei itt is általában megfigyelhetők.

Egyetemesség és tájiság *egymásban* jelentkeznek. A kölcsönvett hasonul a tájhoz, az által él, lélegzik. Mint e világszerte használt nevek is. Sokszor épp a becézett alak adja a „helyi színt".

Tamási „királyságának" egyik gyökere tehát mélyen biblikus, ó- és újszövetségi, egyháztörténeti, következésképp a *csoda* mint megvallott vagy rejtett principium sem független a keresztény történetiségtől. Itt adódik az a meghokkentő, de valójában természetes kettősség, hogy ez a világ még neveiben is *stilizáltnak hat* — hiszen következetes rendszerű is —, viszont aki tudja: valójában milyen táj ez — azt is tudja —, lényegében *reális,* mert történetileg is igaz ez a kép. Németh László „illúvióvesztése" is ezzel magyarázható. *„Hisz ez nem is mese, hanem valóság!"* Nem „divatnosztalgia", hanem ez a nosztalgia az élet, a történelem szerves része. Ami a neveket illeti: analógiaként emlékezzünk csak arra, hogy az amerikai *pioneerátus* ideje körül mennyi bibliai nevű angolszász ember élt egy-egy városkában, a farmokon... Aki nem ismeri az Államok végletesen eklektikus-szinkretikus vallási térképét és „priuszát" — az meg-

hökkenhet. Holott a bibliai nevekre való visszatérés alapvetően összefügg annak demonstrációjával, hogy náluk keresendő az „igaz hit" — nem a más egyházakban. Hiszen ők jobbára üldözöttek, óhazájukban *kisebbségiek* voltak.

A nevek általi demonstráció mindig történelmi jelzés: az orientáció milyen irányú. Ahogy a nemzeti felvilágosodás utáni reformkort kezdte jellemezni az ősmagyar nevek reneszánsza (Etelka, Árpád, Béla stb.).

A Tamási — különösen némely novella — nyújtotta másik élmény az, hogy a stilizáltság varázsos fénytöréssel ragyog elénk. Az a határozott érzésünk, hogy bizonyos írásokban az író nem juttatja magát szóhoz, olyan, mint a „lejegyző". Vagy mintha duplán jellemző ábrázolásról volna szó: „ezt és ezt a történetet egy jó mesélő székely ember így mesélné el." És Tamási elmondja, hogyan mondaná el más. De mivel e fenti mondat nem kerül az elbeszélés elé, láthatatlan — hát azt hisszük: stilizált az írás. E prózabeli szerkezeti „auftakton" (itt: hangsúlytalan részen) azt értem, amikor például a szerző száraz hangon közli: „itt egy talált írásművet teszek közzé." E hangsúlytalan közlés mindenben elüt a közölt írás stílusától, nem tartozik ahhoz (nyilván a konvenció szerint — nem).

Az epikai — szerkezeti — *auftakt* tehát általában is megfigyelhető az irodalomban, rokona lesz bizonyos *keretes* — vagy félkeretű — műfajoknak.

Tamási művének láthatatlan előfeltevése is van: *szükség van a csodákra.* Kibírhatatlan lenne enélkül a létezés. De ezt ugyanolyan természetességgel gondolja és hiszi, amilyen természetes a kifestett „székely meseházikók" világa. A házrakók egyszerre követik a hegyi építkezés statikai szabályait, használják a körülvevő anyagokat, és akarják formáikkal, színeikkel hirdetni: ez itt emberlakta hely, nem csupa vadon, termő natúra, hanem emberkéz munkája is. Minél több a — részint öröklött — dísz, a faragás, annál inkább jelzi: *idáig természet, innen tudatos emberi világ.* Határ a ház: vadon és ráció, *szeszélyes* és *kitervelt* között.

E népi építkezéssel analóg némileg a népnyelv maga is. A munkában s eszközök világában az ember szűkszavú, az „eszköz beszél" helyette, a használója csak épp annyit, amennyi feltétlenül fontos. Persze közben a gondolata „elszállhat", ha már ősi rutin irányítja a mozdulatokat. Hol tobzódhat mégis a szóbeli kifejezés? A Nyelv ünnepén: a mesélés idején. Az ismétlés a hagyomány anyja és a memória fogódzója. S mivel a folklórnak, a megőrzött motívumoknak közük van a — kötött — rítushoz, így a nyelv is sokkal több olyan alakzatot, fordulatot használ, amelynek ismétlése szinte kötelező, mert könnyíti is az emlékezés munkáját. Ami tehát a háznak a festés, díszítés, faragás — az a nyelvben az öröklött metaforavilág, szimbólum-nómenklatúra, mely permanens keretet, medret ad a folyó szellemi létezésnek. A munkában szűkszavúak, szinte szegényes nyelvűek, de az ünnep — a Mese Ideje! — éppúgy feldíszíti e nyelvet, mint a házszentelő a lakóházakat. Ami tehát az ünnepi ház, ünnepi ruha, az a mesélés, az ének, a szertartások nyelve.

„Népviselet" a nyelvben.

De mindez náluk éppúgy *kivételesen megszokott,* ünneplően természetes, ahogy egy virágfüzér a nők hajában, Tahiti szigetén. Csupán a távolról jött ember látja *egzotikusnak,* no meg bizonyos „népszakértők", akikről Tamási oly maró gunyorral ír.

A „tűzkárosult" székelynek a novellabeli „író" azt mondja: megír ő mindent itt, még a kutyát, macskát is. Ezért nyilván: köszönő szót várna. Megha-

tott dadogás helyett azonban a székely szép kereken azt mondja: az bizony jó lesz, hanem el is vihetne egyet-kettőt azokból a macskákból, kutyákból!

Az *üres* pátoszt tréfával üti el. Ő nem „egzotizálja" megszokott világát, mint a tőle távolra kerültek néha megteszik. Saját világa néki nem „lelkesítő hangulat", hiszen itteni létérzése általában a *praktikumhoz* kötött. A novellabeli író valami „szenzációs választ" vár, „eredetit", „meghökkentőt", amikor megkérdi: mit érez, miután leégett a háza? A *székelymagyar ember* így felel: míg égett is azt érezte, mint most. Semmi újat. Azt, hogy: „az *Isten örökké reá küld valami nyavalyát az emberre.*" Úgy hiszem, a modern szociológia tudománya ma is sokat meditálhatna emez írásokon...

A „szenzáció" hát itt is elmarad...

Ez azonban csak Tamási — nem gyakori — „politikus", „szociologizáló" novelláinak egyike.

Talán jellemzőbb az, amiért a „harcos új időben" nem szerette a hivatal, mert hogy ő úgy érezte: nem a sok „döntögetés", de ennél fontosabb egy kis *„igazítás a világon"*. A csúnya mestert megborotválják, és bizony, rá sem lehet ismerni többé. És az a jellemző rá, ami ismét filozófiájához visz közelebb, amit a bűvész „csodatevőről" ír, akinek inasául szegődik Danika. Ez a „csoda" csak játék, mondja Danika a csendőrnek, hiszen úgy érzik: kell a játék. A csendőr azonban leüti, a gyerek fejéből csurog a vér. S ekkor Tamási a bűvészcsodáról hirtelen átvált: már-már panteisztikus lírával az egek csodáiról beszél. A valóság szinte csak ugródeszka néki a teremtett világ, a Mindenség csodái felé.

A gyűrűn áthúzott tojás nem érdekli már, hiszen ott ragyog a Szaturnusz a maga gyűrűjével. Mintha a *fenti* a *lenti* mintája volna. De ami lent csak trükk — az fönt isteni valóság, szent igaz. Ő nem hitte, hogy a „föld sarkából kidőlhet" — ahogy Archimedes is csak feltételes módban —, de hitt a Módosításban, amit ő *„igazításnak"* keresztelt el. A szaporítható játékos csodákban is hitt. Számára a rügy, a nyelv, az emberi játék, gyöngédség — mind-mind csodaforrás. Nyilván az *észjárás* is, noha — természetesen — ezt sem egzotikumként kezeli. Az élőbeszéd, az eleven mesélés „kis igazítással" — apró stilizációval! — kerülhet a műbe. Akár a saját beszéde, vagy a rokonaié. Mint ahogy szülőföldjéről írott — elhallgatott — művében ő maga is már a hősei „csavaros" eszével gondolkodik. Ez, ha jól meggondoljuk, nem a világjáró, angolul tudó literátor újságíró vagy banktisztviselő beszédnyelve, sokkal inkább azé, aki a minden ember által megfigyelhető beszéd-metamorfózison megy át. Aki nagyjából úgy beszél, ahogy általában az értelmiségi, mégha itt-ott táji ízekkel is, de amikor szűkebb hazája, vagy különösen, ha szülőfaluja jut eszébe, az adott táj szavaival beszél róla, megtiszteli, demonstrálja odatartozását, mintegy „nyelvi népviseletbe" öltözik. Vagy amit magunkon megfigyelhetünk: elegendő néhány órát töltenünk szűkebb pátriánkban, hogy máris a régi módon beszéljünk, gyermekkori ízek, fordulatok bukkannak fel, a gondolkodás és ejtés sajátos módjai. „Visszahasonulunk." Nem annyira mi hatunk a szűkebb pátriára, sokkal inkább ő miránk, születéstől halálig. Győz az öregebb. Az ősi minta-forrás. No mármost: mindennek „beszűrése" vagy „beemelése" az írói nyelvbe, nála kiváló egyensúllyal, összhangosan történik. Tulajdonképpen egy székely kisvárosi értelmiségi ember meséli el így a dolgot: *„Egyik alkalommal, inkább a tél farkán, mint a tavasz kezdetén, ebéd utáni feketekávéra mentem itt Kolozsváron. De még jóformán bé sem léptem a kávéházba, hát nagy örömmel jön felém az egyik kedves, kék szemű barátom..."* (Szülőföldem). Itt felvetődik tehát egy érdekes és eleddig nemigen feszegetett kérdés: természetesnek vesz-

szük, ha például egy szegedi származású író hősei *őzve* beszélnek, még azt is, ha napi beszéd közben ő maga is *őzik* néha, pláne, ha szülőföldjén él vagy odamegy, de amikor életrajzi vallomásait írja, *túlzóan demonstratívnak éreznénk eme élőbeszédet* (saját írói szövegeiként). Ez onnan adódik, hogy kimondva-kimondatlan a mesélés (az élőbeszéd szava) és az írás az idők folyamán egyre inkább *elváltak* egymástól, noha jól tudjuk, az első a második ősi és azóta is örök forrása volt, míg a második visszahat az elsőre. Körülbelül úgy válik el e kettő, ahogy otthoni beszédünk és a szónoki nyelvünk: amit „pongyolán" megengedünk házunkban, mert így vagyunk „nyelvben szabadok" — az nem lehet „az ország házának", szónoklatunk vagy hivatalos-társasági kapcsolataink nyelve. Az intimebb, lazább fordulatok — a teljes fesztelenség, „elengedettség" csak módjával, átszűrten jelentkezhetnek utóbbiban. Az írói beszéd (vagyis: nem az irodalmi hősök közlése) indulatosabb, emelkedettebb vagy épp köztesebb, közbülsőbb, tárgyiasabb, semlegesebb, mint az élőbeszéd. Csupán a párbeszédekben, melyek a nyelvi jellemzés eszközei is, vagy a belső monológokban engedhetünk meg bármit, ami karakteres, intimus etc. Az írói átkötés, kommentár, leírás egy a tájinál vagy a szociális rétegnyelvnél sterilizáltabb közlésmódot kíván meg. Valamiféle „pasztőrizálást", de úgy, hogy a tej (a nyelv) íze, illata — sajátos minősége — mégse tűnjék el általa. Nem romlóvá, hanem maradandóvá tenni anélkül, hogy elevenségét elveszítené. Legalább nagyjából mindenkinek ugyanazt közölje, hasonló hangulatokat ébresszen, de mégis legyen benne valami személyes „többlet", valami, ami rajta az idő, a kor, a környezet kedves, meghitt anyajegye, átsejlő nyári szeplője, de semmiképp ragyája vagy bibircsókja. *Az örökben az egyszeri és meg nem ismételhető.* Az elmondottakból világosan kitetszhet, hogy nem csak a világ minden táján, de a magyarban is AZ ALKALOMHOZ ILLŐ NYELV éppúgy kialakult, ahogy a viselkedés más formáiban, az öltözködésben és a többi. Ahogy valójában a *műfajok* gyökereit is az alkalomban és helyzetben kell keresnünk.

Tamási mindezt zseniálisan megoldja: a már leírt módon részint játékossággal, másrészt a láthatatlan „auftaktok" sugallásával elkerüli a *manír* (a modorosság) buktatóit. Mert mi a modor? A manír? Illetve: a modorosság. A jellemző stiláris jegyek üres ismétlődése. Hisz ez sem egyféleképp történik. Van igazi egyéniség, aki modoros lesz, mert tudja: egyénisége már kész, imágója bevált, tehát konzerválja. Kényelmesebb és rentábilisabb így. S van, akinek nincs is egyénisége igazából, de *külső* jegyekkel véli a nemlétezőnek kontúrjait elmélyíteni. Ez utóbbi alapvető baj, magyarán: „öreg hiba". Ez végül is *stíluspszichológiai* kérdés.

De visszatérve: hogyan megy végbe mindez például Adynál? Nagy lírikusunk jobbára elkerüli, hogy a versek emelkedettebb, archaizálóbb — szinte bibliás — nyelvét bevigye az újságírásba. Ezt csak akkor vállalja, ha esszészerű publicisztikát, de semmiképp sem hírkommentárt ír. Viszont úgyszólván minden újságcikkében akad egy-két árulkodó jegy, ami részint reá, részint általában a századfordulós hírlapírásra jellemző. A szecesszió, a szimbólumok és impressziós jegyek korára. Itt a szecesszió a pillanat feldíszítésében, az impresszió a létmohóságban (az idő repül), a szimbolizmus a banális tény megemelésében, a mulandóság ellen a nagyobb összefüggésbe helyezésben és a rögzítésben, „szoborrá avatásban" jelentkezik. A tény több már mint puszta tény. Jelentéses „holdudvara" lesz. Följebb lendül.

Nos: az átlendítés, megemelés, mint láttuk: Tamásinak is sajátja. A köznapiból ellendül a csodás, a rögtől a csillagok felé, mintegy Shakespeare „örök

receptje" szerint. Költő szeme földről égre, égről földre villan. E „harmonikázás", a legyezőszéttárás-összevonás mindenképp a lirizáló s egyben filozofáló írók sajátja is. Ugyanakkor: szemét egyszerre függeszti az *integrált* iroda'mi nyelvre, mely a *nemzet* — úgymond — „képviseleti nyelve", az egységé, miközben táplálkozik a különként is élő részekből.

Az idézett Tamási-mondatokban a *„tél farka"* és a *„bé"* jelenti a szülőföldet, mert a többit akár egy „fővárosi" író is leírhatta volna. Pontosabban: a „fővárosi" is valahogy így írta volna le „irodalmi köznyelven", és ő is belehullajtott volna egy-két stiláris „anyajegyet" a „szeplőtelenbe", hiszen a főváros a maga *rétegnyelvi* anyagával szintén dúsgazdag „vadászmező". Nos, mi az, ami mégis elfogadtatja velünk ezt a „beemelést". Részint a szelekció igényessége, hiszen gazdagító (a tél farka), másrészt az a szinte *szemérmetlen naivitás* (illetve e naivitás hihető utánzása), amely egész prózájának sajátja. Emlékezzünk Shaw Pygmalionjára. A virágáruslány kezdetben büszkén vállalja a lenézett nyelvet, s csak később kezd szégyenérzet kialakulni benne, éppen a *gonoszul sznob* világ hatására (mert van *jótét és gyümölcsöző sznobéria* is!) Ám ez is a világ bevallott vagy be nem vallott célja: szégyenkezésre megtanítani azt, ami és aki sajátosnak született, s emiatt soha nem érzett restellkedést. Nos: Tamási hősei (s olykor maga is) mintegy nem veszi észre a „jobb társaság" megrökönyödését, mint ahogy a „gyermekszáj" humora sem törődik ezzel, mert *immunis* a környezet iránt. (Persze, a már rafinált, kitanult gyermekszáj élvezi a „botrányt".) Tamási mintegy *konzerválja a szégyen előtti pillanatot*, amíg még a világ nem ront „és nem javít" az emberen. A született szabad emberen, aki persze — Rousseau ide vagy oda — mégis megkötöttségekkel születik (például rokonságba, vagyonba, szegénységbe, anyanyelvbe, történelmi szituációba stb.). Ha eme *rousseau-izálás* felől közelítjük — ismét csak a felvilágosodás íróitól indít ez a nagy írónk. Mint ahogy ugyanaz a Madách írja *Az ember tragédiáját* és *A civilizátort* is — *egyetlen érem két* oldalát... Tamási „Népszakértők"-je s színi változata (Néppártiak, Népbarátok) és a „népszédítő" demagóg Tündöklő Jeromos ugyanannak az „ártatlanságnak" a kiszipolyozói. Az érintetlen, a természeti és a megrontója — központi helyen áll Tamási művében. Nos: többek között ebből is látszik a „népi-urbánus" szétválasztás, ellentétezés csináltsága, hiszen részint: egy „angyalföldi" vagy „belvárosi" író is a stílus, az írói viselkedés azonos kérdéseivel küzd, másrészt: melyik író nem dolgozik közvetve-közvetlenül az úgymond „vadember effektussal"? Emez emberi szituációval? Értve ezen, hogy egy más szokású, viselkedésű ember idegenbe csöppen, ahol meghökkenést kelt természeti logikájával, vagyis észjárásával, igazságérzetével stb. (Lásd: Voltaire s a nyomában Bessenyei művét.) A hiszékenység és kufárai. Vajon a polgári, a városi irodalom akár a „falusi", nem veti fel az emberi lelki szüzesség, a romlatlanság kérdését, amely a „farkasok közé" kerül? Lett légyen az magánerkölcsi, testi viszony, például nemi virginitás, vagy lelki, közerkölcsi: becsületes ifjú korrumpálása a hivatalban. Hogyan óvták a szolid polgáranyák lányaikat a léha nemes úrfitól egykor? Ennek irodalma van! Ha tehát ilyen általános koordináták közé helyezzük a dolgot — tisztesség stb. — megszűnik a lényegében igen alacsony, osztályos szempontú címkézés és a gondolat, a stílus, az egyetemes humánum, a szépség birodalmába lépünk, amelynek csupán hitelesítő korjegyei a fentiek, akár a „táji probléma" is. Az *osztályon felüli* nép és nemzet kontúrjainál vagyunk...

Tamási hősei *„a valahol otthon lenni a világban"* kérdéseivel küszködnek, mint maga a szerző is, aki két haza, sőt több ország között ingázik. Meglehet,

még — végül is ellenszenves hőse — Tündöklő Jeromos is: politizálása által befogadást akar nyerni, nem látván: ez a legveszélyesebb út. A mai éljenzők lesznek a holnapi ócsárlók — úgy bizony. A hasonulás, befogadás, otthon levés — igen... Otthon lenni a stílusban, beszédmódban, vagyis az anyanyelvben, a tájban, a történelmi tudatban... Tamási hőse az önkonzerváló ember. Az önmegtartó. Szerzőnk éppen attól *kései illuminista* is, mert látjuk, mennyit foglalkozik a „legénykékkel", akiket bölcsességre — végül is természetre — tanítanak. Az ifjúság hamva vonzó, de felvilágosításuk tán még vonzóbb. A népmesei *felvilágosodás* egyik főszereplője: a kislegény. A titkos királyfi. Tamási műve tehát a reneszánsz pajzán színeitől a felvilágosítás „világjavító" vagy igazító indulatáig mindent magába foglal. *Egyetemes,* mint ahogy — írtam egykor — a népművészet maga is. A csillagoktól a rögökig mindennek *költői polihisztora:* a folklór. A „népi hős" éppúgy *egyetemes ember,* mint Leonardo vagy Michelangelo azok voltak, csakhogy ő úgy *uomo universalc,* hogy e nagyoknál — a könyvekből — kevesebbet tud, de kisegíti a csoda, a tapasztalás kalandja, és e nagyokkal szemben ismeri a füvek, fák, szelek nyelveit, a sziklák jelrendszerét.

Tamásiban az irracionális nem a racionális ellensarka, hanem: *korrekciója.* Ebben végtelenül modern! Szinte atomfizikai... A végletek nem kizárják, de korrigálják, kiegészítik egymást. „Ésszerű" és „ésszerűtlen" ugyanannak a két oldala. Keresztény író ő — skolasztika nélkül.

4.

A Bibliában Áron ága, ágának vesszeje kivirágzik. E név érezhető bűvöletében Tamási sem rugaszkodhat el a csoda — a hirtelen átváltozás, a fordulat — földjétől. Szivárványos ívet, hidat rajzol, mely összeköti a görgő követ és a szálló madarakat. Ívet a humanizmus, a reneszánsz, az illuminizmus és a modern *szociológiai felvilágosodás,* valamint a XX. századi *szürrealista* irányok közé, mindegyiket megérintve így. E „tündérvilág", amelyet vall, s amely kozmikus — nem olyan egyszerű és egyanyagú tehát. Úgy értem: nem csak az égi káprázat, hanem a földi mélység árnyalatait is hordozza magában.

Racionalizmus? Tamásinál ez *az észjárás pontos rajzán át* is megmutatkozik. Hinni az észben — ez nála azt jelenti: hinni a népi humorban, hinni a csavaros észjárásban. A *góbé* a kópé szóból ered. Az pedig a görögből, latinból. A görög *Kópisz* ravaszt, a latin *Coprea* bohócot, udvari bolondot jelent. Tán a „gógyi" is rokon velük. Ismét Ulenspiegel. A csalafintaság.

A reneszánsz irodalom, illetve szájhagyomány tele van vándorló mesterlegényekkel, vándor orvoslókkal, alkimistákkal, vigécekkel, akik a polgári világnak majd alapvető rétegeit alkotják meg. A technika, az ipar, a gyakorló tudomány diadalmas rétegeit. A kereskedelemét. Tamásinál — már csak szülőföldje hagyományai okán is — mintha a *kézművesség* sejlene mindig fel: az ősi ipar. Annak az embernek képe, magatartása, aki még meghitt hármasban él az anyaggal és munkaeszközével. Nincsen sok közbeiktatott réteg, amely növeli a distanciákat. Nincs bürokrácia sem. Viszont a vándorlás élesíti az észt. Ahogy a székelymagyar, magyarszékely tájhelyzete is: népek találkoznak itt, még ha nem is vándorolva... A pravoszláv, bizantikus, balkáni és a belső-európai lét határán, a maga hegyein, völgyein, síkságain... Mondom: nem is kéne vándorolnia — furcsa világok találkozása ez a kontinens-vidék... Helyükbe jön görög, török, román, örmény, s a szlávok, a német, olasz, s ki tudja, ki még.

Tamási ennek ellenére mégis „vándorlegény" lesz. Vagy legkisebb királyfi, aki tudván: otthon nem ő a trón várományosa — hát világgá indul. Kisebbségi sors... Gonosz szomszédai, netán irigy embertestvérei elől megy el? A történelmi hazába, az államhazába mindenekfölött... Ha Reményik az „ahogy lehet" strázsáját hirdeti, amelyre Áprily is visszaválaszol, Tamási érzi: a nyílt vagy burkolt szemrehányás nem helytálló dolog. A túl sok kompromisszum otthon egy jó ideig még megtart ugyan, de aztán annál sebesebben mállasztani, porlasztani kezdi kultúrádat és a létedet. Hol tehet az ember — a *Képességes* ember — jobbat-többet önmagáért, és természetesen: a szűkebb-tágabb pátriáért? Mindig ez a döntő. S persze a valódi üldözöttség. Tamási kivételesen nagy tehetsége csak *szabad magyarságában* teljesedhet ki igazán, amely egy kicsit a szülőföldtől való distanciát is jelentheti. Ez pedig eleve *öniróniát* szül. Mert Tamási egyik kivételes vonása épp abban áll, hogy népe iránti nagy szeretete nem zárja ki a gyöngéd, de néha erősebb iróniát. A *nemzeti öniróniát*, amely végtelenül fontos: ezen mérjük a lélek civilizáltságát is gyakorta. Nézzünk körül: *az öniróniku népek a legszabadabbak, mert oly szabadok, hogy még önmagukon is kacagni mernek.* Akik nem ezt teszik, dúvadak lesznek, örök gyanakvók, nemzeti önbírálatra képtelenek. Hiszen micsoda humor volna az, amely másokat kikacag, de önmagát nem meri? Egyszerre ön- és közveszélyes, ostoba humor. Miféle ember és nép az, aki és amely mindig csak másban keresi a nevetségest, a hibát. Ahogy régebb írtam: gyalázatos gyóntató az, aki mindig csak gyóntatni akar, de ő maga sohase gyón. Ez csak zsarnok lehet, ezt elűzni kell.

Tamási miközben erősen kinevetteti a „népszakértőket" — gyöngéd mosolyt küld a tragikomikusan szót csavargató székely felé is. E mosolyban egyszerre van némi büszkeség, hogy hőse *talpraesett*, de rávilágít a félénkségére is, hisz miután az urak elmennek, a fiához így szól: „Pökjél helyettem hamar egyet!" Mert a novellabeli író egy tűzvészben megbolondult emberhez indul, aki koromban mosdik: „Gyertek, figyeljük meg!" Az irodalom *puszta megfigyeléssé degradálódik*, és minden tudomány is. Elveszíti *beavatkozó* jellegét, megelőző — preventív — vonásait. A „végére" jön. A tragikus végszóra. Mindig a „hullaboncolásra" kárhoztatva.

A székely ember viszont csak távozásuk után fejezi ki lesújtó ítéletét. Tamási tehát pontos és kíméletlen realista: hősének a humor *kitérő* a szemükbe mondott lesújtó ítélet elől, amit csupán a népszakértők elmenetele után kockáztat meg. Akkor is a fiával végezteti el. Ez — kimondatlanul — kritika is. Persze: nagy az enyhítő körülmény — a kiszolgáltatottság maga.

Tamási tehát nem heroizál, miközben a legnagyobbra tartja hőseit. Már tudniillik, a szeretnivalókat. Ez az ellenpontozás állandóan és egészségesen működik az írói habitusban. Ha az *ész dicsérete* mindenütt jelen való (ami egyben a humor dicsérete is), ugyanígy ezzel egyidejű a tőlünk nem függő csoda. Intés a túlzott technokrata kor optimizmusának, a társadalomfilozófiában pedig a „hurrá-szcientista" módszereknek. Intés, hogy ami nem feltétlenül érthető — szintén táplál vagy táplálhat legalábbis. Frivolan szólva: Tamási ilyen értelemben éppúgy „zöld író", ahogy Theokritosz vagy Turgenyev s mások azok voltak. A „legyőzni a természetet" hiú ostobasága behelyettesül egy másik nagyobb, alkotóbb jelszóval: *Hagyd, hogy a jó természet kényszerítsen térdre.* Az győz, aki elismeri az erősebbet és igyekszik társulni véle, megosztani hatalmat és munkát. Úgy is mondhatnánk, hogy a tudomány sikereiben a természet ismeretlen, titkos ereje mindig is „csendestárs" volt, akit a cégtáblára

sem írtak ki a dölyfös akadémiák. Mindegy, hogy ezt intuíciónak, sugallatnak vagy egyébnek hívjuk.

Az ő „mitológiája" tehát nagyon is racionális, mert a szándék teszi azzá, a cél: meghajolni az előtt, ami kikerülhetetlen. Épp ezért háborgató, hogy miközben ha hozzá hasonló külföldi írók jönnek tájí és történelmi helyi színekkel, nyelvezettel, mítoszi miliővel — nagy taps kíséri őket a kritikában nálunk. A „saját próféta" sorsa viszont egészen más lesz. Legalábbis bizonyos körökben.

Nos, Tamási „racionális irracionalitásáról" beszélve kikerülhetetlen a *szemérmes ész* fogalma, kategóriája, mely az úgymond *naiv ész* szinonimája, s végül is a *„magához való ész"*, a *„magához való nyelv"* kérdéseihez kapcsolódik.

Kezdjük nála az észjárás rajzával.

Szinte minden írásában látjuk a népi észjárás csúsztatásait. A kérdésre kérdéssel adott választ, az Ádámtól—Évától kezdés megható ravaszkodásait és a többit — ezek mind a *kiszolgáltatott ember* képét rajzolják elénk. De azért olyanét, aki vidám, mert mindig lel, lelni akar a létben hátsó kaput, csigalépcsőket vagy akár egérutat. A népi észjárásra fogékony modern magyar klasszikusok persze voltak. Tömörkény, Tersánszky, vagy Déry és Nagy István *külvárosról* szóló műveiben etc. Tamási azonban egész művét építi erre. Ez, ha akarom, „szűkítés", ha akarom, „filozófiai magasság". Mert a paradoxonos gondolkodás nem csak „örökmodern", nem csak groteszk vagy épp abszurdot sejtető, de mindig a megismerés viszonylagosságaira, s egyben a gondolkodási — és nem információs! — szintek valamiféle egyenrangúságára figyelmeztetnek. Mint a nyelvekben: ha ugyanazt egy „fejletlen" nyelv is ki tudja fejezni más eszközökkel — egyenrangúak. Ki ne tudná, hogy a „lecsúszottnak látszó" gondolatok valójában a magas bölcsesség szintjéig kommentálhatók. A *deklaszszált ész* olykor úgy tetszhet, az *idiotizmus* határait súrolja, például az egyetemes irodalomban Hašeknél (Svejk), holott valójában életerős, túlélni akaró lényt képvisel... Botladozónak álcázott — „talpra eső ember" (hisz jobbára „eredményes"), ennek másik klasszikus és maradandó típusát a némafilmben *Chaplin* teremtette meg, természetesen a bohócművészet tradícióiból. A gyermek betegnek teszi magát, hogy ne kelljen iskolába mennie. Az elesettség látszata, amely irgalmat vált ki, enyhítést. A „pimasz beteget" nem is tartják betegnek — pedig lehet: ő valóban az — csak az alázatost. Az „akar, de nem tud" jó szándékot takar és vált ki. A látszattal való játék ősi, gyermekkori örökség. A *primitív éra* gazdag hagyománya. Sőt, az állati-növényi létben is bőven van nyoma (védőszín, mimikri, megjátszott halál, vagyis tanatózis, riasztó szín és hangok, mozgások, ígéretes színek, csalogató mozgások stb.) Ily formában az *etológia* (állatviselkedés) valójában az *élőlény* viselkedéstana általában is lehet (némi megszorítással persze). Az emberi stilisztika — így a nyelvkutatás — is ennek alapján állhat. *Az etológia végül is stilisztika. A stilisztika pedig etológia.*

Visszatérve Chaplinre. Az elesettség, a komikus-szánalmas kacsázás győzelmei igazolják a létstratégia helyességét. Az egészséges vagy majdnem egészséges koldus esete, aki a csonkabonkaság, a hiányos test „álruháját" — „mozgásjelmezét" — ölti. Fordított — negatív — protézis, mely élni segíti. Chaplint azért szeretjük, mert rajta is nevetni tudunk, ha csupán szánnánk — feszélyezne, kínosan érintene... Ő is a vándor, a diaszpórikus lény prototípusa: nevetni tudunk rajta, mint magunkon is néha, hisz — mint pedzettem — jaj annak az embernek, nemzetnek, hatalomnak, amelynek nincsen öniróniája! Vagy: szigorú önvizsgálata. Rokonszenves tehát, mert sokban hasonlít ránk. Megjegyezzük,

mert mégis különbözik. S nem sajnáljuk nagyon, mert sejtjük: csetlés-botlásai mögött erő húzódik meg. Talpraesettség: megidézi a reneszánsz és a népművészet figuráit. Teszem azt, a félkótya legényt, akinek *van magához való esze, nyelve.* A „magához való ész" sajátos kategória. Nincs köze a Kant-értelmezésű „ész-aspektusokhoz" („tiszta", „gyakorlati"). Minden ész történelmi ész, a lét harcaiban és pihenőiben alakult — a nyelv is, ergo: eleve *„tisztán"* — még homálya által is tisztán! — tükrözi mindazt, ami vele megesett. (Az idők folyamán.) Vagyis: gyakorlatiassága, „pragmatizmusa", „ultilitarizmusa" és *tisztasága* egy és ugyanaz. Tengelyében van a célirányosság — eleve. Tisztán az, ami, és ő *az,* amivé fejlesztette a hatalmas idő, a létküzdelmek sora. Tisztán, vagyis pőrén, csupaszon, *maradéktalanul* az, semmi más. Akkor is *önelvű* ez az ész, amikor kifelé, a világra tekint, s akkor is, amikor befelé. Mert a világ pontját tengelyül választja, amin forog, de ő választja, akár jól, akár rosszul, és a saját „fejébe" helyezi e tengelyt. *Észjárás — észforgás a tengelyül választott dolgok körül.* Mindig ugyanazon nyugvópontokba ér majd vissza. Ingása, kilengései a tradíció nyugalmi pontján újra és újra átvezetnek.

A „magához való ész", amelyet naponta banálisan használunk, valójában nagy találmány, nagy felfedezés. Azt jelenti: csak annyit vállal, amennyi megmaradását szolgálja, nem többet. Nem érdekli az egész világ *együttese, szimultánja,* csak az a *része,* amely az ő létét hordozhatja itt s most. A magához való ész önlesrófolás, akár akart, akár akaratlan, amely kizárja, hogy nagy ontológiai, metafizikai kérdéseket tegyünk fel. Az okoskodás — pláne a filozófiai — a tett halála, a „fölöslegesé" lesz a főszerep. Tegyük hozzá: a magához való ész halála is. Illetve, ez utóbbi csak annyiban „okoskodik", amennyiben ez *elterelést* jelent a veszélyestől, ezáltal szabadul meg a fenyegetéstől, mint Tamási hősei nemegyszer, amikor csűrik-csavarják a szót, mely által *időt nyernek* a jobbik válaszra, s a másikat is összezavarják, aki támadott. A másik hadainak szétzilálása, megtévesztő manőverekkel.

A magához való ész — praktikus koordináta, amely test és lélek *status quóira* törekszik mindenáron.

Megmaradásra, túlélésre. A már bevált, kipróbált dolgok alig módosított „újratermelésére".

Amikor Tamási hősei a „rendes feltámadásban" fölismerik, hogy nincs vagy alig van változás, leszűrik a maguk (s az író) következtetését: nekünk többé ne trombitáljanak (ti. az Úr angyalai). Vagyis: inkább a halál. A becsapott ész, becsapott képzelet hangja ez. A be nem váltott ígéret fájdalma: A magához való ész hagyta magát kilendíteni ismerős koordinátái közül, és lám, csak ráfizetett hiszékenységére. Itt is *ugyanazok az urak* vannak, mentalitásuk, szokásuk ugyanaz. Az értékrend ugyanúgy épül. Csalódottság az „újjászületésben".

Tamási szkepszise abban fogható meg, hogy „igazítani kell a világon", és nem döntögetni, hisz ama sarkot — mint említettem — még Archimedes sem találta meg, ahonnan kilendíthető... Még Hamlet is csak sóhajt a „kizökkent" világra. Helyretolni sikerülhet-e? Szóval: módosítva élni jobban, egyre jobban, egyre méltóbban ahhoz, amit az ember józanul megítélt képességei szerint *ígért önmagának...*

Tamási tehát a magához való ész nagy lerajzolója, megfestője, akár fő mestere: a folklór is. A magához való ész — eme ész járása, forgása — az evolúciót és nem a revolúciót zászlajára tűző. Hamletre visszanézve: a magához való eszű egy *anti-Hamlet,* aki nem gondolja, hogy kilendült az idő, és pláne, hogy ő született „helyretolni azt". Hamlet a feladat megítélésével, nagyságának eltúl-

zásával egyben saját tragikus rangját is emeli. A *heroikus* mindig ezt teszi... A magához való ész a „mindig ez van"-ból indul ki, míg a Hamlet-féle *heroikus ész:* a nem mindig ez volt és nem lesz mindig ez ígéretéből. Valójában önmagának ígér. Nem a világ kecsegteti, legalábbis jobbára nem.

A magához való ész is azt akarja: ne legyen kizökkent idő, hogy ő se zökkenjen ki koordinátái közül. De ő ezt *értelmezéssel* éri el: ez nem kivételes, ez megszokott idő. Egy *zseniális* jövendőbeli *kispolgár* képe — paradoxon ez! — már a reneszánszban vagy még azelőtt? Előkép? A folklórban... Mindenesetre ez az *önkorlátozó ember,* akiben belül munkál *saját önfékező „numerus claususa",* sőt „nullusa"... Ez az önszabályozó rendszer kijelöli, miért *ön- és közveszélyes a túlzó hatalomra vágyás* és a többi. Nézzük meg a népi közmondások, szólások egész rendszerét, gondolati tematikáját! Állandó felbukkanó gondolat az *óva intés.* Különösen azon dolgoktól, amelyek kilendítik a magához való ész keretei közül. A takarót nézzük meg, és addig nyújtózkodjunk, mert a fák nem nőnek az égig, ahogy Bábel tornya sem nőhetett. (Íme: az egyik, a biblikus gyökér.) Segíts magadon, az isten is megsegít, vagy Cromwell: imádkozz és tartsd szárazon a puskaport. Ne keverd az égi és földi dimenziókat. Ami Istené — hagyd neki. Bízd rá! Törődj emberi — földi — dolgaiddal. Az *istenülő,* megistenülni akaró ember *fékrendszere* ez. Az óvás, tiltás, figyelmeztetés, jóslat, megintés. Van benne tehát erős keresztény gyökér is: nem küzdhetsz az ellen, ami predesztinált, eleve elrendeltetett. De ha akarom, ez az antik fátum, végzet is... A magához való ész tehát megadja Istennek, ami Istené, sőt a császárnak is, ami az övé. De nem egészen önzetlenül, hanem, hogy az övét se vehesse el senki ezután. Ha a *középszer* filozófiai tengelye volna ez, úgy zsenialitása épp *életfenntartó, továbbvivő* erejében áll. Az első sorokban álló hősöket a háborúk, forradalmak leterítik. A negyedik, ötödik, tizedik sorban állók viszik tovább. „Olyan is?" *Olyan. Ez* szent szó.

Ahogy másutt, régebb írtam: az *opciós hit* képe rajzolódik ki. Ebben az ember az emberi társadalom szintjén *teljesen szabad* akar lenni, de mindig tudja: az Úristennek opciója van. „Elővételi" joga. Ha úgy dönt: magához rendeli, hívja, elszólítja, vértanúvá, zsenivé teszi és a többi. De *addig* — marad a magához, a *magunkhoz való ész birodalma.* Életem tehát az én birtokom, de Istennek elővételi joga van tulajdonom fölött. Bárhol, bármikor — mindörökké.

Ez a magához való ész egyébiránt roppant költői. Semmi földhözragadtság. Az észjárásban rejlő mulatságos és egyben bölcseleti dimenziókat pendítettem már másutt: Tömörkény, Gárdonyi s mások is megérezték. De előttük Mikszáthék, sőt Mikes is...

Képtelennek tűnhet az a válasz, hogy valakinek „három családja van", illetve ezen poligámiát értene a köznapi gondolkodás. Többnejűséget, netán többférjűséget. *Holott* csak arról van szó, hogy egy apának, anyának három *gyermeke* van. Egy páros még nem család. Lásd: a szent családot is. A forrasztó, sőt: egybeolvasztó a gyermek. Új minőségű közösség születik, amit a *folytatás* szentel meg. Na mármost, a nép egyből a lényegre tapintva nem az okot, hanem az okozatot, a végső eredményt nevezi meg. A család oka a gyermek (megszületése, ez hívja létre), ergo: a gyermek a család. Ez költőileg szinekdoché: részt egész helyett, egészt rész helyett. Itt a gyermek valójában csak része, tagja a családnak, de méltán az *egészet* képviselheti, mert *döntő* módon tőle számítják a család megjelenését.

Ha azt mondom: közeleg a *vad* az erdőn, az valójában egy őzike... Nos: a szarvas és medve, s más vadállat gyűjtőnevével nevezem az őzet: vad.

Támad a török. Itt is: ezer és ezer Juszuf, Mehmed és más nevű török ember támad. A kényelmes észt ezek az átvitelek, ugrások serkentik... Élvezzük tehát. A körülírást huszárvágás, gordiuszi csomó oldása helyettesíti.

Tamási így ír le valamit: „Surgyélán azt hitte, a kutya őt ugatja, hát úgy is volt."

Ki vélné ezt „jópofaságnak"? Csak a műveletlen elme vagy a rosszindulat, előítéletesség. Valójában: jellemzés a javából. Íme egy ember, akinek *hinnie kell* abban is, amit pedig néhány lépésnyire tisztán láthat: a reá acsargó ebet. Bugyuta, mert a kutyaugatás nem hit kérdése, másrészt: ami érezhetően ránk irányul, abban nincs mit kételkedni, illetve oktalanság volna hit—nem hit kérdésévé tenni. Mert ezt *tudjuk*. Annyira, hogy nem is kell a tudást emlegetni, A komikus benne tehát az, hogy *nem illők* párosulnak: hit és kutyaugatás. Egészen más, ha azt mondanám: „Surgyélán azt hitte, a lány őt szereti..." Mert a szerelem szövődményes, temérdek *kétellyel* járhat. A kontraszt, a távolság tehát túl nagy az ugatás és a hit — a minőségek — között. A másik komikumforrás viszont épp a váratlan *közelség* a két nem illő között. Azt *hitte*, és úgy is *volt*. A „hitte" valami hosszadalmas választ ígér, és a felelet: azonnali, tényszerű.

A komikus akkurátusság paródiája is ez. Vajon, ha babot eszünk, s megkérdik: „hiszed-e, hogy fuszulykát" eszel — nem komikus-e a kérdés. Láttuk, miért. De ez a válasz is komikus volna: „Hiszem, sőt tudom." Mert túl nagy feneket kerít egy nagyon is empirikus, tapasztalt és tapasztalható dolognak, ami szót sem érdemelne. Valami fölösleges fontoskodás. „Lényeg-játszás." Ami viszont más helyzetben időnyerés is lehet, s itt már ismét a magához való ész kategóriáját érintjük megint.

„Székelymagyar, magyarszékely észjárás", filozófia — mondhatná valaki... Igaz is, nem is. Hisz tudnunk illik: ennek egyetemes gyökerei is vannak. Helyesebben: egyetemes — ez azt jelenti: más kontinenseken, országokban is van és lehet *hasonló*, tán a mindenségben is. Ez jelenthet egymástól független létrejövést és egymásból eredőt is, amely azonban elfejlődéssel válik „eredetivé"... Variánsként. Az *univerzális* szó tehát semmi mást nem jelent, mint ezt: analógiák rendszerébe könnyen illeszthető. Nem esetleges, látszólag se egyszeri... Tehát az egyetemes gyökerei is anyaföldben, hazaföldben nőnek, és nem a semmiben. Nem lebegő gyökerek, hisz még azok is csak *helyi* vízben tudnak lebegni, ha élnek. Ezért olcsó ostobaság egyetemesség és *vicinalitás* (helyiérdekűség) szétválasztása — szántszándékkal. Mert a vicinalitás csak a pejorációban „szűkös látás, horizonthiány" stb. Okosabban járunk el, ha a szó latin eredetét nézzük: latinul a vicinalis *szomszédost*, a vicinitas pedig szomszédságot jelent: hasonlóságot, rokonságot. Ilyen értelemben ez a helyiérdekűség az egyetemes — az univerzális tőszomszédságában képzelhető el. Sőt: annak rokona. Sőt: annak másik arca. S akkor elénk áll egy Janus-fej: az egyik arc az *universitas*, ez a sötét, a másik a *vicinitas*, a szomszédság, a rokoniság, amely világos. Csak így „hiteles" e fej. Miért épp az universitas a sötét arc? Mert az a határtalan, abban vannak az ismeretlenek. Ott van a láthatatlan Isten is. Vagy a néha csupán jeleiben látható. Melyik „ész" panaszolhatja, hogy „trónjától" megfosztották? Amelyik azt hitte: trónját a király maga faragta, anyagát is ő „agyalta", „eszelte" ki. Az ilyen ész megérdemli sorsát.

Mindez a megvádolt „provincia" szóra is vonatkozó. A nagy fizikusok „időtartományokról" beszélnek, időprovinciákról. Kellően egyetemesen.

Ahogy sokszor írtam: a Mindenséghez, Univerzumhoz, a végtelenhez képest maga a Glóbusz is csupán parányi sár-provincia.

Tamásiban az „univerzális" és a „vicinális", a helyi és az egyetemes érdek együttlátása, egymásban látása valósul meg... Halhatatlanul.

Hiszen valaminek az *ismertsége, fogyaszthatósága* korántsem lényegi jegye az egyetemességnek! Mert vannak olyan egyetemes dolgok, törvények, amiket még nem ismerünk. Más *igazán* helyi érdekűből viszont a reklám, propaganda csinál „egyetemest". Ilyen értelemben a *giccs* a legegyetemesebb, mert úgyszólván mindenütt *kelendő,* kereslete van (és persze nagy kínálata is). Máskor viszont az egészen *privát* és *intimeskedő* játssza meg az egyetemest, mert a maga kialakult csatornáin bizonyos rétegekben terjed, terjeszkedik... A *könnyen fordítható,* a *„nyelvtelen"* mű is gyakorta egyetemesnek mondott. „Nyelvtelen" — vagyis nem nehéz stílusú, vagy stílus nélküli, ízek, színek nélküli... Sajátosságok híján való... Ezek mind babonák vagy legendák az egyetemességről, habár a gyakorlati érzék jól fönntartja őket. Ám csak a költészet a legmagasabb rendű praktikusság.

5.

Tamásinál a helyi egyetemesbe, az egyetemes helyibe villan... A reális groteszkbe, játékosba, abszurdszerűbe, szürreálisba. Ahogy a folklórban is. Ez adja egyetemességét... Van-e egyáltalán „témája", amelyre nem jellemző ez az „égi-földi" harmonikázás? Az áttűnések...

Nézzük érintőlegesen még a *szerelmet* is. A férfi-nő viszonyt. Különösen színjátékaiban látszik, mi felé hajlik az ábrázolás. Gyöngédség. Évődő tréfa. Enyelgés. Ínycsiklandó nyelvelések. Mint aki főként az *udvarlás korszakát* kedveli. Miért? Az látszik lelkileg-szellemileg legegyetemesebbnek, leginkább olyannak, ami filozófiára serkent. Maga a nemi aktus a sötétbe ránt. Az *ösztönök vad univerzalitásába,* ahol már nem ismerhetjük ki magunkat. De az udvarlás szemmel, füllel, tapintással, mindennel követhető. Íróilag is hálás. Drámaíróilag. A már említett szemérmes naiv ész, amely a magához való ész alakja — itt ismét megmutatja önmagát. Kevesebbet vagy mást mutat itt is a szemérmes ész. A naivitáson alig vannak még „hullafoltok". Tán felvillan itt-ott némi álnaivitás is, de ez csak csapda a másiknak, aki épp ellenfélnek számít. A „nemek harcát", amelyet mások nagy görgeteggel ábrázoltak, ő a szerelmi játék szintjén hagyja. *„Szó-petting."* Szemvillanás, kacsintások, alig-érintések, s csak néha egy-egy nagyobb átkarolás. A csóknak itt nincsen *fizikailag* nyelve, amely mineralógiát művel a szájüreg sötétjében, ez mind láthatatlan. A Nyelv főszereplő ugyan, de a beszédes, replikázó, játékos és nem a némán működő.

Mondhatná valaki, ez nem szabadság. Ám ahogy hajdanában írtam: furcsa filozófia az, amely a „naturalizmust", a „közérthetőt" tartja *demokratikusnak* az ábrázolásban, és az elvontabbat, stilizáltabbat „arisztokratikusnak"..., érthetetlennek. Úgy hiszem, ezt az elméletet cenzorok találták ki. Mert a közérthetőség abban a világban főként a cenzoroknak kellett, hogy ők értsék, miről van szó, hiszen a titkos reformisták vagy a radikális ellenzék megalkotta, tehát értette is ezt az *áldott „aesopusi nyelvet".* Nehogy rászedjék őket a csalafinta szerzők, a cenzorok esztétikát csináltak. Valójában tehát a naturális ábrázolás diktatórikus, de más értelemben is: nem engedi szóhoz jutni a képzeletet. Ahol a zsúfolt részletek élnek — a fantázia halott, földre, sárba dobott hulla. Viszont a stilizáció: az értelmezés, az elképzelések alternatív palettáit kínálja.

Behelyettesíthetünk, habár mégis korlátok között, mert az alkotás mégsem lehet semmi-partszegélyű.

A legfilozofikusabb tehát az udvarlás korszaka. Vajon szerzőnket írásban tán elijeszti a nyers aktus, vagy a házasság idejének olykori veszekedős pokla, hogy legszebb dolgaiban megáll az udvarlásnál? Fél a nemek harcától, amely állati árnyalatokat idéz? Ő inkább az Ady útját választja, ahol dúl a „batikjáték", és ahol a mindig ugyanazon „cél és szándék" ráérthető, magától értetődő? A magához való ész, a bölcsesség az aktust magát a *Nagy Etceterába* utalja át. A „többit úgyis tudjuk" kategóriába.

Miért *mégis-teljesség* ez a valójában elhallgatós, letakart ábrázolás? Mert bárki tudja: a bók, a kedvesség a másik bizalmatlanságának, félelmének eloszlatása. A nyájas arc. A mosoly. Ez azt jelenti, „ne félj, nem eszlek meg", vagyis — az ébersége elaltatása az „elfogyasztás" előtt. *Szerelmi anesztézia.* Szóval, mozgással, arcjátékkal, könnyed tapintással. A simogatás előjátékai. A szép udvarlás mint fájdalomcsillapító, gondolva a továbbiakra, s egyben tartalékot kínál, hogy majd legyen az emlékezésnek kelleme. A magakelletés, magakínálat játékos vására. Nem csak húzza magához, de egy kicsit el is tartja a másikat, hogy lássa és lássák őt is. Ismét a „harmonika-mozgás" adja az örök dallamot. Rejtőszín az udvarlás, vonzó hangok hallatása. Az emberségben valami játékos állati. Körültáncolja, -járja kedvesét. Szavakban nászi tánc, „bekerítés" — a ledöntés, az „evés" már a sötétség ideje. Ott a látás helyét sokkal inkább a tapintás veszi át. A hallás már egyhangúbbat, kevesebbet és egészen mást hallhat. A szaglás, ízlelés a tapintással úr lesz ott és úrnő. Még ha látsz is — tükörben, másik szemben: érzékeid sötétje tart foglyul: az, amiről aligha tehetsz.

A játék célzatossága, leplezett vagy akár öntudatlan szándékos volta itt is kiderül. A játéknak titka van, amit nem fed föl egyhamar. A *sikamlósban* halad, csupán érint, s továbbszalad. Mint a kacérkodás. De hát nem *minden* költői alakzat a sikamlósban halad? A többértelműben? Kenyeret mondunk, és mégis többet jelent, mint az a kemencében sütött. Életet, áldást, célt, eszközt — továbbélést. A fogalom túlcsordul önnön határain. Ez a stílus.

És hogy Tamási miért szereti talán legjobban az udvarlás, a kiszemelés és bekerítés korát? Túl a „malackodástól" való tartózkodáson vagy a takarékosság parancsán, a szemérmes ész hadmozdulatain?

Hát vajon nem az udvarlás a Nagy Ígéret Kora?

Mint a történelemben is: amíg az eszmékkel a próféták s mások körüludvarolják a népeket... Ígérnek.

Nem sok írásban beszél az egyféle feltámadás hasztalanságáról Tamási. Mert az Ígéret korát, idejét még konzerválni akarja: tartson. Az aktusokat úgyis végrehajtjuk. Nyoma lesz. De az Ígéret oly tünékeny, illó idő, hogy meg kéne állítani... Bár halálig tartana az Ígéret kora. Mert akkor a remény kora is tart.

Ő a csodát mindig úgy őrizte iszákjában, mint csatatéren a katona ama konzervet, amit csak végveszélyben szabad kinyitni. Az éhhalál szélén... mert akkor valóban a túlélést jelenti.

Íme hát műve: a konzervált csoda.

6.

Régóta nem írtam róla, s éreztem ily módon is: aktuális. Áron ága mindig kivirágzik. Talán csak a feltámadások keserűségei miatt? Amiről Szabó Dezső

s még én magam is írtam. És annyian irodalmunkban, s világszerte. De azt hiszem, a mi feltámadásirodalmunk eléggé gazdag ahhoz, hogy jóravalóan gyanakodjunk: *a feltámadás mindig aktuális.*

De másért érzem most főként időszerűnek.

Annyi stiláris ízlés-csata mesgyéin állva, melyben én mindig a modernség általam felfogott képét mutattam fel — ennyi stílus-háború, és csoportharc, és kicsinyes vagy túl nagyvonalú torzsalkodás közepette ő — faragott oszlop: Jel. Bálvány. A legjobb értelemben.

Minden Tamási aktualitására int e széles és szűkebb környezetben.

Felébrednek régi, szunnyadó ellentétek. Hányszor nyilatkozott pedig, hogy irodalma osztályok, rétegek, pártok felett való, csak a nemzet és az emberek sorsán marad belül. Van, aki érti, van, aki nem. Ő maga nevezi „nagy megértőjének" Jób Dánielt, a Vígszínház egykori igazgatóját, a magyar színháztörténetben is kivételes nagyságú alakot, aki a dráma megújulását épp „Transzilvániától várja".

Tamási és Jób Dániel — ezeket a legnemesebb hagyományokat illenék ébresztgetni, igen. És nem az új, „szégyenlősebb", félénkebb frazeológiában feltámadó szavakat..., mint a „populista" vagy az effélék. E latin és amerikai eredetű, s a román szomszédságban „poporanizmus" — vagy oroszul „narodnyik" — néven ismert szó újfent az osztályos terminológiák körébe vetné vissza gondolkodásunkat, pedig de jó volna ezen már túllenni egyszer!

Azt a hagyományt költögetni, amelyben a folklórkutatás Róheim Gézái és Sárközi Györgyei fényes fejezetet írnak. Azt a hagyományt, amelyben az erdélyi sorsról alkotott legszebb könyvek sorában ott áll Ligeti Ernő maradandó műve... Ezeket, s nem azt, amelyben Bartók vagy Kodály eredetiségét is kétségbe vonják a kritikusok (a folklór miatt)...

Ki ne látná, a helyi szín éppúgy nem fölösleges, ahogy még Peter Schlemihl árnyéka sem, csupán ő hitte ezt. Meg is fizetett érte a szegény groteszk Faustus. Azt hitte, jó vásárt csinál, amikor árnyékát eladta, de gyanakvás, kirekesztés, csúfolódás lett a sorsa... Nem fölös hát a helyi szín, nem fölös a csoda!

Azt a hagyományt — a legnemesebbet! — feltámasztani, amelyen belül Tamási éppúgy a trianoni tragédia hatása alatt alkot, mint Kosztolányi a „versailles-i kertek" okozta fájdalmát énekelve, vagy Radnóti a fenyvesekről, vagy épp naplójegyzeteit írogatva... A nemzet *teljes* irodalmi hagyományán kívül minek más „ideológia" az írónak? Ahogy a csúnya lánynak van szüksége rigorózus erkölcse fitogtatására, úgy kell az antitálentumos írónak egy exkluzivista — kirekesztő — ideológia. Vagy annak, aki nagy tehetség ugyan, de megtévesztenek.

Ki ne látná, hogy a népmesei hős alig különbözik a „magamegcsináló", *önmagát megalkotó ember* — ha úgy tetszik — amerikai típusától, de amit már Pico della Mirandola, a humanista is hirdetett. Ki ne látná, hogy az *emberi méltóságérzet* éppúgy működik Sólem Aléhem „tejesemberében", mint Tamási székelymagyarjában... És sorolhatnám az etnikumokat, vallásokat...

Ki ne venné észre, hogy a XVIII. században, épp a felvilágosodás, a racionalizmus, a természetfilozófia, az új földrészek és etnikumaik tudatosulásának korában vetődik fel először a nyelv, mint önmaga puszta *eszközszerűségénél* nagyobb, mint *célszerű?* Még a rokokóban is... Akkor vetődik fel a nemzet és nyelv..., a „nemzethalál"..., a nyelvek összehasonlítása. Jönnek Herder és Humboldt... s a többiek...

És nem véletlen, hogy a XX. század vége ismét erre réved: de immár teljes politikai fegyverzetben. Egy új racionalizmus korát éljük, amelyben hasznos, természetes minden, amit a világhódítók el akartak törölni. Az emberi *szuverenitás* természetes érzésétől kezdve. Ha úgy tetszik, egy önvédő, racionalista nacionalizmus korát éljük, amelyből el kell tűnnie lassan az alacsony nemzetgyűlöletnek... Olyan nemzeti önelvűség korát éljük, amikor e folyamat tán egyszer valamiként *ökumenikus* lesz: az önvédő nacionalizmusok értelmes kiegyezése, szövetsége mindazok ellen, akik egynyelvű világbirodalmakat szeretnének, bármelyik kontinensről elindulva is...

Tamási valami nagy dolgot érez meg. Ő nem mint tékozló fiú, de épp „gyűjtögetőként", útjáról mindig hazatér, hogy tája szeretetébe fogadja őt. Mintha egy szerzetes a világ hiú nyelvét elvetné hirtelen, és szűkszavúságot vagy némaságot fogadna. Oda megy, ahol otthon érzi magát. A termő csendbe, nyugalomba. A szülőföldek örök vonzása, az anyanyelvek halhatatlansága — ez az, amit leír, megérez... Hogy eme „otthonosság", „meghittségérzet" felé haladnak a kontinensek. A hazák, népeik.

Ő azonban minden ideológián, pártokon felül, az emberi méltóság oldaláról, az „otthonlevés" nagy emberi jogának oldaláról közelít. Legyen a föld, a világ az emberek meghitt, bensőséges otthona. Valóban. Van-e aktuálisabb a nagy menekülések eme századában?

Műve ugyanakkor egyebekre is fényesen rávilágít.

Újra felhívja a figyelmet arra, amit már annyiszor pedzettem rég is: nincs racionálisabb, mint a hit — Istenben. Nincs pragmatikusabb és utilitáriusabb. Mi van ennél természetesebb észjárás: az ember, az emberiség kicsiny — kisebbség! — a Mindenségben és ahhoz képest, ergo: szükség van arra, hogy *felismerje* az Őt Meghatározó Szellemet, erőt. És *megnevezze*. Mi van annál észszerűbb, gyakorlatiasabb, mint *önbizalomra* törekedni? Nos: ha az ember Isten gyermekének hiszi, mondja és tudja magát, vajon ez nem önbizalmának épülésére szolgál? Mi van — ha úgy tetszik — „hasznosabb", „nyereségközpontúbb" a *megváltás* tanánál? Istennek fia — egyetlen ember, istenember — áldozta életét a minden és örök milliárdokért. Egyet — a számolatlanokért cserébe... híján van-e ez a hasznossági elvnek, mely az *emberi túlélést* segíti elő? Igen: az elképzelések belső irracionális magjának nagyon is racionális a burka! A szándék a burokban van. A célratörés. És ez így természetes. Már csak attól kell őrizkednünk, nehogy a *megmagyarázhatót* kiáltsa ki valaki megmagyarázhatatlannak, míg a valóban megmagyarázhatatlant épp ellenkezőleg, „pofonegyszerű" *Valaminek*. Vagyis a hit és ész *természetes szövetségének* fallazító sarlatánjaitól óvakodjunk. Hit és ész *ökumenikus* hatalmát sok veszély fenyegeti. A mindenirányú fanatizmus éppúgy, mint a „világiasult" tunyaság. Tamási azzal, hogy rámutat a csodára — az ésszerűn *belüli* útra mutat. Miért ne lehetne Isten fogalmának története is olyan, mint az atomé: jóval hamarabb megnevezték — még mielőtt modern képe kialakult volna. Tudott-e Démokritosz akár tizedannyit is az atomról, mint az e századi leggyarlóbb fizikus is akár... A részeiről? Ez mégsem akadályozta meg az ókoriakat, hogy nevet adjanak neki, fogalmát használják, és *épülésünkre* alkalmazzák. De nem hamarabb adtunk nevet hasonlósági alapon az „ökörszem" madárnak, vagy az „oroszlánszáj" virágnak, még mielőtt belsejét alaposan megismertük volna?

A hit *heurisztikus* működéstörténete ez. Ahogyan a csoda beépül a legpraktikusabb civilizációba. Sokszor anélkül, hogy tudnánk róla, „automatikusan" építi világunkat.

Ahogyan a nyelv csodái is. Pedig valójában milyen *praktikus* a nyelv! Már maga a tény, hogy hátrány az anyanyelvet feladni egy másik anyanyelvért, mert elölről kell kezdeni tanulóéletünket, amelyet értékesnek mondunk. Kevés az idő. Tehát nemzeti érzésünk *szent kényelmesség* is, ha úgy tetszik, nincs ebben semmi mitizálás és semmi misztikus. Ezzel csupán megvádolják a sanda erők.

Az anyanyelv választása például a latinnal szemben — nagyon is gyakorlatias lépés. Először is, az Rómához kötött, egy idegen hatalomhoz. Aztán kézenfekvő, hogy amiben a bennszülöttség, az autochton-lét lépéselőnye megvan — azt választjuk az ismeretlennel szemben. Az idegent az *ismert* haditámaszpontjáról célozzuk meg, sikerrel. A gyermek, amikor idegen nyelvet tanul — mintha az Anyanyelv Édenéből űzetnék ki, fáradságos a léte: orcáján veríték... Persze mégis meg kell tanulnia, de mennyivel könnyebb, ha ezt az anyanyelvi tudása fölényes csúcsáról teheti. Összevetvén a dolgokat.

Szinte semmi sem mitikus és misztikus, holott temérdek dolgot mondanak annak! Illetve, ilyen vád éri e természetes dolgokat azok részéről, kik idegen szándék nyílt vagy álcás képviselői, hacsak nem épp ostoba sajátjaink. Úgymond: a „mieink". Hisz ők tán még többen vannak.

Igen: minden dolog Janus-arca: racionális és irracionális oldal.

Egymás ösztönzői. Mint a racionális kereszténységen belül.

Igen: aktuális Tamási műve. Azt sugallja: MIHEZ KÉPEST? Mihez képest egyetemes ez vagy az? Mihez képest — „helyi érdekű"? Mert magunkhoz képest *sem* az.

Ő nem is érti, nem is értheti igazából ezt a torzsalkodást. Ő, aki autentikus művész. Hisz az analógiák határtalan képvilágában él. Hasonlók sodorják hasonlatokig. Hasonlattól hasonlatig. Márpedig minden hasonlat három elemből áll. Van egy dolog, amihez hasonlítjuk a *másikat*. Illetve, áll még „szemünkből", amely észreveszi a hasonlóságot... Tekintetünket, átfogó, összekötő pillantásunkat képviseli a nyelvben a MINT szó. Nos: a művész a MINT világában él. E Límeszen, mezsgyén..., ami birodalom... A *Mint* szó határolt ösvényén szemléli a határtalan mezőt, hegyeket..., a felkelő napot...

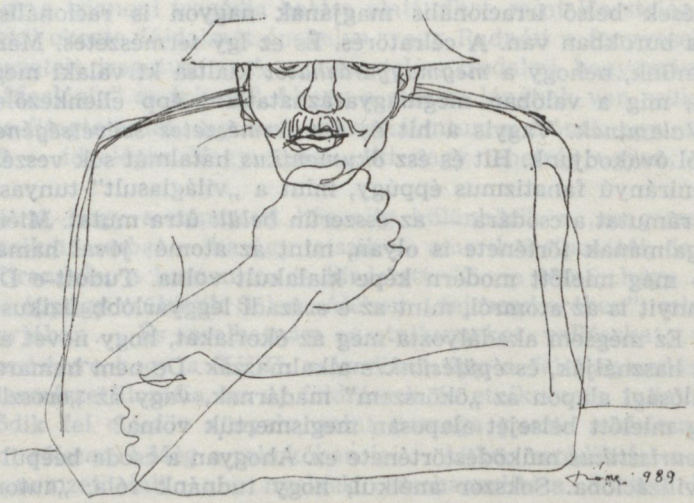

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA